

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland

Brandsma, M.

Citation

Brandsma, M. (2020, December 15). *Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

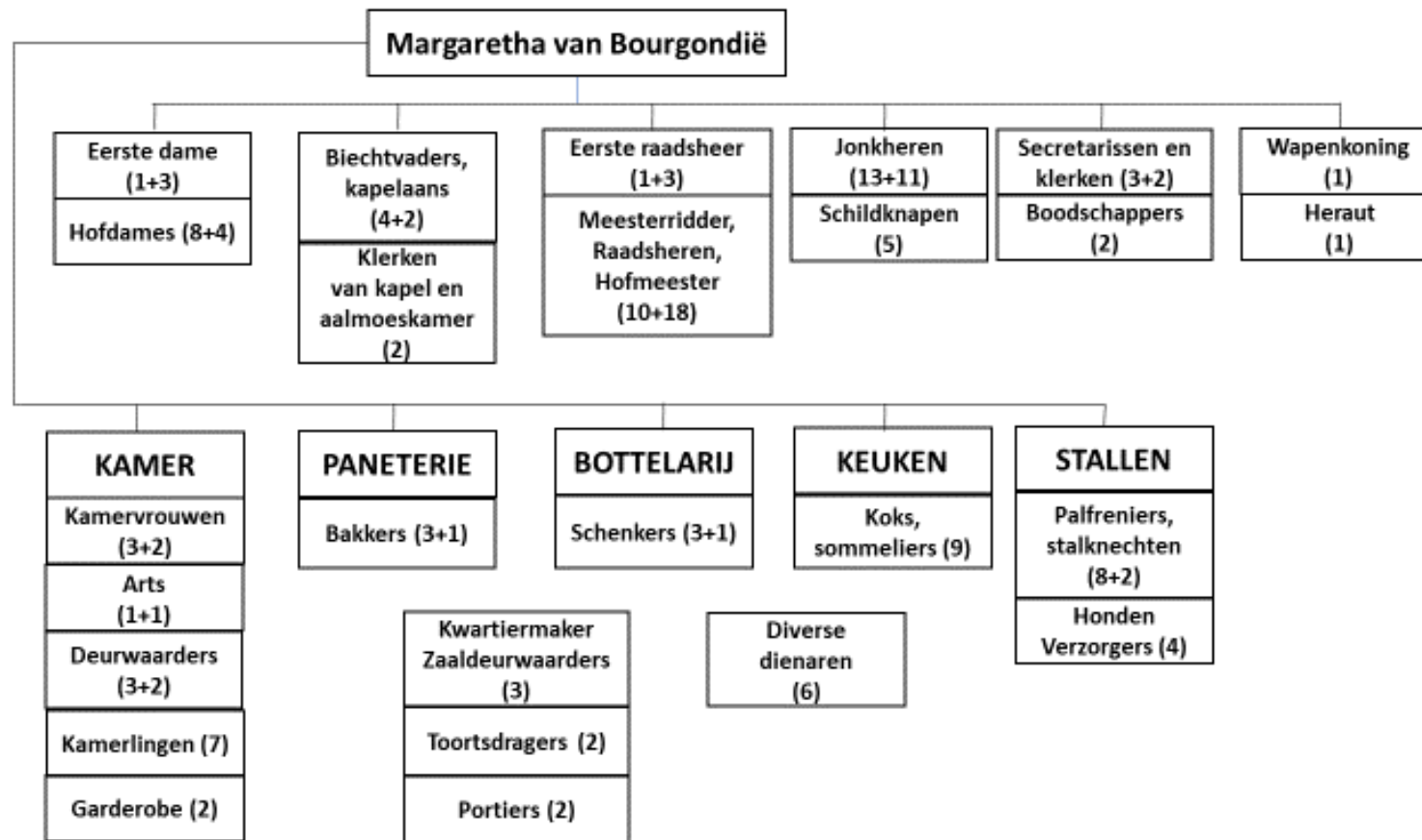
The handle <http://hdl.handle.net/1887/138644> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Brandsma, M.

Title: Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland

Issue date: 2020-12-15

II.2: Hofhouding

Afbeelding 10.1: Schematische weergave van de hofhouding in 1439.

Het eerste getal tussen haakjes betreft het aantal personen in een bepaalde functie. Het tweede getal betreft het aantal knechten. Bron: ADN B 3373, 113.502

10. Een vorstelijke entourage

In zijn kroniek over de regeringsperiode van de Franse koning Karel VI beschrijft geestelijke en tijdgenoot Michel Pintoin Margaretha's aanwezigheid bij het huwelijk van Jacoba met koningszoon Jan van Touraine in 1406 als volgt: *'de pracht van deze ceremonie werd verhoogd door de aanwezigheid van de beroemde gravin van Henegouwen. Haar pompeuse gevolg overtrof dat van de koningen.'*¹ Pintoin wekt hiermee de indruk dat Margaretha beschikte over een overdreven omvangrijke hofhouding. Gezien zijn nabijheid tot het Franse hof is het goed mogelijk dat deze informatie klopt, ook al klinkt er enig misprijzen in door. In hoeverre haar gevolg op deze hoogtijdag representatief was voor haar entourage in algemene zin is echter de vraag. In dit hoofdstuk en het volgende zal ik op basis van administratieve bronnen de samenstelling en omvang van Margaretha's hofhouding analyseren, in vergelijking met die van tijdgenotes. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar de weerspiegeling van dynastieke banden en partijdigheid.

Hofhoudingen vormen een onmisbaar onderdeel van het vorstelijk leven. Een hof kan worden omschreven als de sociale en ruimtelijke omgeving van vorst of vorstin, en fungeert vaak als centrum van rechtspraak en bestuur. Hofhoudingen zijn in het algemeen mobiel, ze bevinden zich waar de vorst zich bevindt, maar ze worden toch vaak geassocieerd met een bepaalde plaats, de voorkeursresidentie van de vorst. De omvang van het gezelschap kan sterk variëren: een basishofhouding, bestaande uit vertrouwelingen en degenen die verantwoordelijk zijn voor het dagelijkse reilen en zeilen, is permanent aanwezig, maar bij belangrijke gebeurtenissen verzamelt de vorst een groter gezelschap om zich heen.²

Ook voor laat-middeleeuwse, West-Europese hofhoudingen geldt dat ze niet alleen verantwoordelijk waren voor de organisatie van het dagelijks leven en voor de veiligheid van vorst of vorstin, maar ook centra van besluitvorming en bestuur.³ Het hof was een sociaal trefpunt, waar leden van de elite samenkwamen. Daarnaast speelde de hofhouding een belangrijke representatieve rol bij ceremoniële gebeurtenissen, zoals intredes, toernooien, trouwerijen en begrafenissen. Het gevolg reflecteerde de status van vorst of vorstin.⁴

Vrouwelijke leden van vorstelijke families hadden vaak hun eigen gevolg, naast of binnen de hofhouding van hun ouders of echtgenoot. Voor koninginnen van Frankrijk gold dit tenminste vanaf de 13de eeuw. Een eigen hofhouding was noodzakelijk wanneer vorst en vorstin op verschillende plaatsen verbleven, hetgeen in de late middeleeuwen vaak het geval was. Maar ook wanneer de echtelieden zich wel op dezelfde plaats bevonden, beschikten ze meestal over eigen vertrekken. Een vorstin had daarom behoefte aan haar eigen personeel. Het gezelschap van hofdames waarmee zij zich omringde vormde een essentieel onderdeel van de staat die zij voerde.⁵

¹ Rel. de Saint-Denis, *Chron III*, 395.

² Duindam, *Dynasties*, 157-68.

³ Ik gebruik 'hofhouding' of 'hof' als algemene aanduiding. In de Henegouwse en Hollandse bronnen uit deze periode wordt meestal de term 'hôtel' of 'herberg' gebruikt. Een duidelijk onderscheid is er niet, hoewel de meningen van historici hierover verschillen (De Hemptinne en Van Camp, *Personnel*, 23-24).

⁴ Van Oostrom, *Eer*, 22; Paravicini, *Court*.

⁵ Duindam, *Dynasties*, 168; Münster, *Dames*, 341. Zie in het algemeen: Hirschbiegel en Paravicini, *Frauenzimmer*; Eichberger, *Women at the Burgundian Court*.

Hofdames ontbraken in het gevolg van een mannelijke vorst, en er waren meer verschillen. Aan het hof van Filips de Goede waren bijvoorbeeld kamerheren, raadsheren, personeel voor de jacht, muzikanten, wapenkoningen en een schutterswacht verbonden, die bij zijn echtgenote Isabella van Portugal ontbraken. Maar aan het hof van vorstelijke weduwen kwamen soms functies voor die in het algemeen eerder aan een mannenhof thuishoorden, zoals de boogschutters die zowel Margaretha van York als Maria van Hongarije in dienst hadden. Algemene verschillen waren dit niet. De enige algemeen geldende regel lijkt te zijn geweest dat de hofhouding van een vorstin altijd kleiner was dan die van haar echtgenoot.⁶

Margaretha van Bourgondië had gedurende meer dan 55 jaar, van 1385 tot 1441, een eigen hofhouding, aanvankelijk als gravin van Oostervant, later als gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland, en tenslotte, van 1417 tot 1441, als vorstelijke weduwe. Over de omvang en samenstelling van deze hofhouding is weinig bekend. Devillers is hierover niet eenduidig, hij refereert aan de ene kant aan 'een klein hof dat haar trouw was', maar vermeldt ook het volgende: 'Gewend als zij was aan luxe absorbeerden de kosten van haar hofhouding en haar vele reizen haar inkomsten makkelijk'. In elk geval was haar levensstijl *'tout à fait princier'*, vorstelijk dus.⁷

Dat Margaretha veel waarde hechtte aan haar entourage bij openbare plechtigheden blijkt al uit het citaat aan het begin van dit hoofdstuk over haar optreden bij het eerste huwelijk van Jacoba. Het uiterlijk vertoon had hier een duidelijke functie: na afloop van de feestelijkheden ging de jonge koningszoon mee naar Henegouwen, om samen met Jacoba aan Margaretha's hof te worden opgevoed. Zoals eerder aan de orde is gekomen vond hierover volgens kroniekschrijver Pintoin een 'lichte woordenwisseling' plaats tussen de gravin van Henegouwen en de Franse koningin, Isabella van Beieren. Indien deze discussie werkelijk heeft plaatsgevonden zal Margaretha's indrukwekkende gevolg ongetwijfeld gewicht in de schaal hebben gelegd.⁸

Bronnen en literatuur

In de literatuur over vorstelijke hofhoudingen in de Nederlanden in de late middeleeuwen voert Bourgondië sterk de boventoon. In bescheidener mate is er gepubliceerd over pre-Bourgondische hofhoudingen, zoals het Brabantse hof en dat van Gelre.⁹ Voor Henegouwen-Holland geldt dat een ordonnantie en livrelijst aangaande de hofhouding van graaf Willem V en zijn echtgenote Machteld van Lancaser uit 1354 inzicht geven in de omvang en samenstelling van de grafelijke hofhouding op dat moment. Aanvullende informatie bieden de door Smit uitgegeven en geanalyseerde rekeningen van het Henegouwse hof in de veertiende eeuw.¹⁰ Uit de Beierse periode ontbreken ordonnanties of hoflijsten. Wel zijn er rekeningen bewaard gebleven met een keur aan incidentele gegevens, aan de hand waarvan een levendig beeld is geschetst van een

⁶ De Hemptinne, *Cour de Malines*; Kerkhoff, *Train*, 120; Sommé, *Isabelle*, 221-371; Weightman, *Margaret of York*, 125.

⁷ Devillers, *Marguerite*, 609-10: *'une petite cour qui lui était fidèle' ... 'Habituee au luxe, l'entretien de son hôtel et ses nombreux voyages absorbaient facilement ses revenus'*.

⁸ Zie ook paragraaf 2.4.

⁹ Kuys, *Hofhouding*; Nijsten, *Hof Gelre*; Uyttebrouck, *Gouvernement*; Stein, *Mourning*.

¹⁰ Van Riemsdijk, *Tresorie*, 399-403; Peters, *Grafelijk leven*, 148-153; Van Egmond, *Opgetekend*, 178, 183, 280-83; Smit, *Rekeningen*.

bloeiend Haags hofleven.¹¹ Een algemeen beeld van vorstelijke hofhoudingen in de 13de en 14de eeuw biedt *'The princely court'* van Malcolm Vale.¹²

Ook als het gaat om hofhoudingen van vorstinnen in de Nederlanden geldt dat die van de Bourgondische hertoginnen en hun Habsburgse opvolgsters het best zijn bestudeerd, vooral omdat hierover de meeste informatie bewaard is gebleven. Zo heeft Sommé de hofhouding van Isabella van Portugal, een tijdgenote van Margaretha, aan een uitgebreide analyse onderworpen.¹³ Ook over hofhoudingen van vorstin-weduwen die in de vroegmoderne periode over de Nederlanden regeerden, zoals Margaretha van Oostenrijk en Maria van Hongarije, is veel bekend.¹⁴

De belangrijkste bron aangaande Margaretha van Bourgondië waarop ik me zal baseren is een document met de titel 'Personen van de hofhouding van mevrouw de hertogin in april 1439', dat zich bevindt in het ADN in Lille (foto in Bijlage 12).¹⁵ Dit is een eenvoudige lijst van vier folio's met namen en functies. Lang werd er vanuit gegaan dat dit de hofhouding van Isabella van Portugal betrof, maar Sommé heeft erop gewezen dat dit onjuist is, niet alleen vanwege de namen die erop vermeld staan, maar ook omdat er functies in voorkomen die ontbraken in de hofhouding van Isabella. Zij concludeerde terecht dat het moest gaan om Margaretha van Bourgondië.¹⁶

De status van deze lijst is onduidelijk. Mogelijk bevond deze zich bij de stukken die na Margaretha's overlijden door de Bourgondische administratie vanuit Le Quesnoy zijn meegenomen. Maar het kan ook gaan om een latere registratie, wellicht in verband met de afwikkeling van Margaretha's testament, waarover vrijwel niets bekend is.¹⁷ Onder het aan de stallen verbonden personeel staat namelijk in dezelfde hand als waarin de rest van het document is geschreven dat allen zijn overleden (*'tout mort'*). De afsluiting met 'Totaal 160 personen (*'Somme c lx personnes'*) doet vermoeden dat het gaat om een administratief document.

Aangaande de samenstelling van Margaretha's hofhouding zijn daarnaast de rekeningen van haar generaal rentmeester in Henegouwen relevant. Deze zijn bewaard gebleven over de jaren 1420-25 en bevatten een rubriek met salarissen van leden van de hofhouding.¹⁸ In aanvulling hierop bieden vele documenten, zowel uit Holland als uit Henegouwen, incidentele gegevens.

In dit hoofdstuk zal ik eerst een beeld schetsten van de samenstelling en structuur van Margaretha's hofhouding, zoals die uit het genoemde document naar voren komt. In het volgende hoofdstuk worden deze nader geanalyseerd en in een breder perspectief geplaatst.

¹¹ Van Anrooij, *Spiegel*; De Boer, *Ruiten heer*; Janse, *Muziekleven*; Van Egmond, *Opgetekend*; Van Oostrom, *Eer*, 22-32; Verbij-Schillings, *Beeldvorming*. Ook uit deze periode is een deel van het rekeningmateriaal uitgegeven: De Boer e.a., *Rekeningen tresorier, 1393-1396*.

¹² Paravicini, *Menschen am Hof*; Kruse en Paravicini, *Hofordnungen*; Kruse, *Hof*. Brabant: Uyttebrouck, *Gouvernement*; Graffard, *Documents*; Stein, *Mourning*; Vale, *Court*.

¹³ Sommé, *Isabelle*, 221-371.

¹⁴ Hirschbiegel en Paravicini, *Frauenzimmer*; Eichberger, *Women at the Burgundian Court.*; Kerkhoff, *Train*.

¹⁵ *'Les personnez de l'ostel Madame la duchesse en avril l'an XXXIX'* (ADN B 3373, 113.502). Ik ben Véronique Flammang zeer erkentelijk dat zij mij op dit document opmerkzaam maakte.

¹⁶ Sommé, *Isabelle*, 225. Margaretha van Bourgondië was gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland, maar wordt in contemporaine bronnen vrijwel altijd ook aangeduid als hertogin van of in Beieren.

¹⁷ Zie hoofdstuk 6, nt. 42.

¹⁸ ADN, B 7979-7983.

10.1 De hofhouding in 1439

‘... kwartiermakers, wapenkoningen, jachtmeesters, trompetters ...’¹⁹

Kort na haar huwelijk in 1385 kreeg Margaretha de beschikking over een eigen hofhouding, waarvoor zij een maandgeld ontving van de groot-baljuw van Henegouwen. Een eigen zegel had zij als elfjarige nog niet. Aan kwitanties die uit haar naam werden verstrekt, bijvoorbeeld voor de uitgaven van haar keuken, hing aanvankelijk het zegel van meesterridder Jan van den Poele, een bastaard van Willem III.²⁰ Een klerk genaamd Jorijs, of Georges in het Frans, die voorheen in dienst was geweest van Albrecht en Margaretha van Brieg, was als klerk van de kost verantwoordelijk voor de rekeningen van haar hofhouding.²¹

Over de samenstelling van Margaretha’s hofhouding vóór 1439 is slechts incidentele informatie beschikbaar, uit rekeningen en andere documenten. Hieruit blijkt dat zij naast hofdames in elk geval een eigen kapelaan, kamerling, stalmeester en stalknecht in dienst had. Haar knapen (*pages*) kregen in 1396 geld om kousen en schoenen te kopen.²² Na het overlijden van Albrecht van Beieren in december 1404 werd een grote hoeveelheid stof voor rouwkleding voor leden van haar hofhouding aangeschaft. Het ging onder andere om schenkers, koks, bakkers, kaarsenmakers, valkeniers, stalknechten en knapen. Meer dan honderd personen worden met name genoemd. Onduidelijk is of dit uitsluitend leden van haar eigen hofhouding waren, of ook van die van haar echtgenoot.²³

De hiervoor genoemde lijst met leden van Margaretha’s hofhouding in 1439 is geen ordonnantie, aangezien voorschriften en regels ontbreken. Wel zijn personen gerangschikt in verschillende functiecategorieën. Achter hun namen staan aantallen knechten en paarden vermeld. Dat laatste kan, naar analogie met bewaard gebleven ordonnanties, wel als een regel of bepaling worden gelezen. Onduidelijk is of deze knechten en paarden aan leden van de hofhouding ter beschikking werden gesteld, of door henzelf mochten worden meegebracht. Vermoedelijk ging het om dat laatste, en geven de op de lijst genoemde aantallen aan welke knechten en paarden aan het hof recht hadden op kost en inwoning. Dit was tevens een indicatie van de status van de betreffende hoveling.²⁴

De hofhouding bestond uit 160 personen, inclusief Margaretha zelf en inclusief knechten. De algemene samenstelling is weergegeven in Bijlage 13. Een omschrijving van taken en verantwoordelijkheden of salariëring ontbreekt. De onderlinge hiërarchische verhoudingen zijn niet expliciet, maar kunnen uit de volgorde worden afgelezen, die in Middeleeuwse bronnen vrijwel altijd de sociale hiërarchie weerspiegelt. Dit geldt zowel binnen de verschillende categorieën, zoals die van de raadsheren, als ertussen.

Voor Bourgondische hofhoudingen werd in deze periode een systeem van functieroulatie gehanteerd, waarbij verschillende personen dezelfde functie gedurende drie, vier of zes maanden per jaar bekleedden. Aangaande Margaretha’s hofhouding heb ik daarvoor geen aanwijzingen gevonden. Als dit al gebeurde, dan was het vermoedelijk niet geformaliseerd.

¹⁹ *Ann St-Ghislain*, 549. Het citaat heeft betrekking op het gevolg van Jacoba en Margaretha in 1428-29.

²⁰ Devillers, *Cartulaire V*, 681, 685; Van Riemsdijk, *Tresorie*, 155-56; Pinchart, *Comptes*, 85; Janse, *Grenzen*, 391; Dek, *Genealogie*, 43.

²¹ Van Egmond, *Opgetekend*, 193.

²² De Boer e.a., *Rekeningen tesorier 1393-1396*, 364, 652, 667; *ECRG*, 272, 274.

²³ Devillers, *Cartulaire III*, 242-45; Devillers, *Guerre*, 210-14.

²⁴ Zie hierover bijvoorbeeld: Stein, *Mourning*, 64-65; Van Egmond, *Opgetekend*, 184-185. Dit neemt overigens niet weg dat Margaretha nu en dan een paard schonk aan een trouwe dienaar.

Afbeelding 10.2: Grafsteen van Willem van Gavre, heer van Steenkerke (+1447), en zijn echtgenote Beatrice du Bos, dame van Steenkerke (+1444), eerste raadsheer en eerste hofdame van Margaretha van Bourgondië in 1439, in de église Saint-Martin in Steenkerke, Henegouwen. Foto: Pierre A. Damas.²⁵

²⁵Hoofd en handen werden vernieuwd, vermoedelijk in de negentiende eeuw nadat ingelegd koperwerk was verwijderd. Het randschrift luidt: '+ chi gist noble et puissant signe/ur monsigneur guillame de ghauvre chevalier signeur de steinkerke et de tongrenelles qui trespasa lan de grasse M. cccc/et xlvii le nuit saint jake & saint xpristoffle + et cy gist noble/dame madame bertrix du bos sa chiere compaigne et expeuse qui trespasa lan de grasse mil cccc et xliiii le x/iii jour du mois de may'. Met dank aan Dr Ronald van Belle, Brugge, voor de

De lijst vangt aan met de hofdames. Deze stonden het dichtst bij de vorstin, gevolgd door geestelijken en raadsheren. In de periode van haar weduwschap stond steeds een echtpaar aan het hoofd van Margaretha's hofhouding. Rond 1420 waren dit de heer en vrouwe van Haynin, als belangrijkste hofdame en eerste raadsheer. In 1439 werden deze posities bekleed door de heer en vrouwe van Steenkerke (Afbeelding 10.2).²⁶

Vijf hoofdafdelingen, die verantwoordelijk waren voor de organisatie van het dagelijks leven van de vorst, vormden een vast onderdeel van het hof. Dit waren de paneterie voor brood, de bottelarij voor wijn en bier, de keuken, de kamer en de *maréchalerie* (paardenstallen). De lijst suggereert dat deze vijf departementen ook in Margaretha's hofhouding voorkwamen. Een expliciete referentie naar afdelingen ontbreekt weliswaar, maar de bijbehorende functiecategorieën, zoals bakkers, schenkers en koks, zijn vertegenwoordigd.²⁷

Informatie aangaande structuur en organisatie van Margaretha's hof is niet overgeleverd. Uit rekeningen komt de algemene indruk naar voren dat deze niet rigide, maar eerder flexibel van aard was, zoals ook het geval was bij eerdere graven en gravinnen van Henegouwen-Holland.²⁸ Ervan uitgaand dat de algemene structuur van hofhoudingen meestal in grote lijnen overeenkwam is in Afbeelding 10.1 de samenstelling van Margaretha's hofhouding weergegeven, naar analogie van schema's van de hofhoudingen van Karel de Stoute en Maria van Hongarije.²⁹ Deze weergave is vooral bedoeld om de algehele samenstelling inzichtelijk te maken. De verschillende functiecategorieën worden hieronder besproken.

10.2 Hofdames

Volgens Christine de Pizan konden vrouwen aan het hof in twee categorieën worden ingedeeld, degenen die bijdroegen aan de status van hun vorstin en degenen die werkten in de bediening ('*estat*' en '*service*'). In deze laatste categorie verbleven er gewoonlijk meer aan het hof dan uit officiële staten blijkt.³⁰

Met negen hofdames in haar gevolg had Margaretha er twee minder dan tijdgenote Isabella van Portugal. De voornaamste van hen, de vrouwe van Steenkerke, had een hoge status: ze had een jonkheer, een vrouw en een knecht tot haar persoonlijke beschikking, en een eigen kamer op het kasteel van Le Quesnoy. Twintig jaar eerder werd deze positie vervuld door de dame van Haynin, en rond 1400 door de dame van het nabij Le Quesnoy gelegen Gommegnies. De laatste verkeerde niet voortdurend in Margaretha's gezelschap, maar vertegenwoordigde haar ook in de buitenwereld. Margaretha stuurde haar bijvoorbeeld in 1397 naar de dame van Blois, en in 1399 naar Johanna van Brabant, om hen te condoleren na het overlijden van respectievelijk hun echtgenoot en zuster.³¹ De overige

door hem verstrekte informatie en voor het afschrift, en aan Sanne Frequin voor het delen van haar expertise op dit terrein. Zie ook: Bavay, *L'église de Saint-Martin*.

²⁶ ADN, B 7979, f 10v, 41; ADN, B 3373, 113.502. Het betreft Steenkerke (*Steenkerque*) in het noord-oosten van Henegouwen.

²⁷ Soms werd de *fourie* of kwartiermakerij benoemd als apart departement. Deze afdeling was verantwoordelijk voor de logistieke organisatie wanneer het hof elders verbleef (Smit, *Rekeningen* 3, 14; De Boer e.a., *Rekeningen tesorier 1393-1396*, XLVII; Janse, *Ridderschap*, 357).

²⁸ De Hemptinne en Van Camp, *Personnel*.

²⁹ Marti e.a., *Karl der Kühne*; Kerkhoff, *Train*, 120-21.

³⁰ Pizan, *Vertus*, 135; Schnerb, *Femmes*, 9; Kerkhoff, *Train*, 117.

³¹ ADN, B 9096, f 18v; Devillers, *Cartulaire III*, 244; ECRG, 260, 267; Sommé, *Isabelle*, 229.

acht hofdames waren ongetrouwde jonkvrouwen (*demoiselles*), die gezamenlijk werden bijgestaan door drie vrouwen en een knecht.

Margaretha had in 1439 drie kameniers, van wie er in elk geval één van adel was: *demiselle* Alice, die in Hollandse bronnen wordt aangeduid als jonkvrouw Aleid van Mierlo.³² Kameniers, waren, in tegenstelling tot de meeste hofdames, vaak getrouwd. Het kwam voor dat hun echtgenoot ook lid was van de hofhouding. Margaretha begunstigde dergelijke stellen met huwelijks giften.³³

In totaal vermeldt de lijst twintig vrouwen. Naast de vorstin-weduwe zelf waren dit negen hofdames en drie kameniers. Gezamenlijk werden zij bijgestaan door zes vrouwen, van wie er één verantwoordelijk was voor de was. Tenslotte was er nog 'de vrouw van Lodewijk de Moor', over wie later meer. Slechts één op de acht hovelingen was vrouw, een aandeel van 12,5 %, hetgeen gangbaar was in deze periode.³⁴

10.3 Geestelijken

Margaretha's biechtvaders en kapelaans komen op de lijst direct na de hofdames. Dit weerspiegelt zowel hun status als het feit dat ook zij dichtbij de vorstin stonden. Vorstinnen beschikten gewoonlijk over hun eigen geestelijken. Isabella van Portugal had aanvankelijk geen eigen kapelaan, maar wel een biechtvader en een aalmoezenier, met twee knechten en twee klerken van de kapel. Nadat zij zich had teruggetrokken van het Bourgondische hof beschikte ze over twee kapelaans, een aalmoezenier en een klerk van de kapel.³⁵ Het aantal geestelijken aan Margaretha's hof is hiermee vergelijkbaar. Van de vier biechtvaders en kapelaans hadden er twee een knecht en een paard tot hun beschikking. Daarnaast waren er twee klerken van kapel en aalmoeskamer.

Muziek was rond 1400 een wezenlijk onderdeel van het Haagse en Henegouwse hofleven. Aan de kapel waren veelal musici en zangers verbonden.³⁶ In de tijd dat Margaretha gravin was beschikte zij over een eigen harpist.³⁷ Onduidelijk is of ze in de periode van haar weduwschap nog musici in dienst had. Op kerkelijke hoogtijdagen huurde ze zangers in, die zongen bij vespers en missen in de hofkapel, en daarna de maaltijd aan het hof gebruikten. Dat in de hofkapel nog altijd muziek ten gehore werd gebracht blijkt eveneens uit het feit dat Margaretha in 1431 uit de tresorie een groot liedboek leende, met onder andere een mis van Guillaume de Machaut.³⁸

De voornaamste geestelijke leden van de hofhouding hadden vaak een vertrouwensfunctie, en traden ook op als secretaris of ambassadeur. Hofkapelaan Gérard le Maire, of Gerrit de Meijer in de Hollandse bronnen, was gedurende de gehele periode van Margaretha's weduwschap een belangrijke vertrouweling. Daarvoor was hij in dienst van Willem VI. Voor Margaretha trad hij op als raadsheer en nam deel aan diplomatieke missies. Tijdens het conflict met Jan van Beieren in de periode 1421-22 was hij één van haar vertegenwoordigers en reisde in die hoedanigheid diverse malen naar Gent. Vanuit die

³² Wellicht een telg uit het adellijke geslacht Mierlaer uit Gelre. Willem VI schonk haar in 1406 de zodenslag van de Haarlemmerhout. *Demiselle* Alice was dusdanig bemiddeld dat zij in staat was om aan Margaretha leningen te verstrekken (N.A., AGH 696-8; Finot, *Inventaire*, 198).

³³ ADN B 7980, f 68; N.A., AGH 59, f 53v.

³⁴ Wanneer het ondersteunend personeel niet wordt meegerekend gaat het om 9 hofdames, 3 kameniers en de vrouw van de Moor op 108 hovelingen, dat is eveneens 12%.

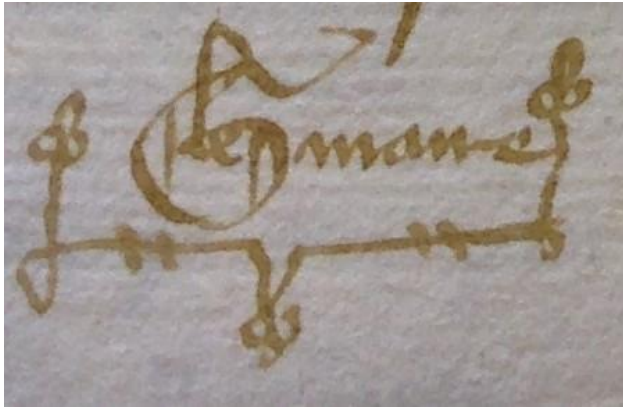
³⁵ Sommé, *Isabelle*, 229, 460.

³⁶ Janse, *Muziekleven*. Zie voor Henegouwen bijvoorbeeld ECRG, 176.

³⁷ Devillers, *Guerre*, 208.

³⁸ ADN, B 7979, f 52; Devillers, *Cartulaire V*, 334-36; Wijsman, *Weelde*, 175-76. Zie ook paragraaf 13.3.

stad werd hij in augustus 1425 door Margaretha naar Le Quesnoy gestuurd. Zijn missie is onbekend, maar het moment suggereert een verband met de op handen zijnde ontsnapping van Jacoba. Hij woonde het jaarlijkse afhoren van de Henegouwse rekeningen bij en tekende samen met de secretaris de bijbehorende stukken (Afbeelding 8.1 en 10.3). Ook trad hij op als getuige op oorkonden en bij financiële transacties.³⁹

Afbeelding 10.3: Handtekening van Margaretha's hofkapelaan en vertrouweling Gerard le Maire (ADN B 8233, ongefolieerd).

10.4 Raadsheren

Het adviseren van de vorst was een belangrijke feodale verplichting. Leenmannen van de vorst dienden hun heer met raad en daad bij te staan (*auxilium et consilium*). Leden van de hofhouding traden vaak eveneens op als raadsheer. In de late Middeleeuwen kwamen vorstelijke Raden geleidelijk los te staan van de hofhouding en ontwikkelden zich tot zelfstandige, professionele instituties. In Engeland en Frankrijk gebeurde dit al in de dertiende eeuw, maar in Holland en andere vorstendommen binnen de keizerlijke invloedssfeer kwam deze ontwikkeling pas later op gang. In de Beierse periode was het aan het Henegouws-Hollandse hof nog gebruikelijk dat adellijke leenmannen, ridders, klerken en ambtenaren en soms ook vertegenwoordigers van steden optraden als adviseur van de vorst. Zij waren betrokken bij rechtspraak, binnen- en buitenlandse politiek en financieel beheer. Raadsheren konden permanent lid zijn van een formeel door de vorst ingestelde Raad of ze konden *ad hoc* voor specifieke zaken worden geraadpleegd. Het was gebruikelijk dat raadsheren naast hun algemene taak als adviseur ook andere taken uitoefenden binnen hofhouding en bestuur. De formalisering van de vorstelijke Raad in de Beierse periode is een punt van discussie. Benoemingsbrieven, ambtseden en kledij duiden op een zekere mate daarvan.⁴⁰

Raadsheren waren niet altijd permanent lid van hofhoudingen. Isabella van Portugal kreeg raadsheren toegewezen voor specifieke situaties, bijvoorbeeld wanneer zij deelnam aan onderhandelingen of bestuurlijke taken waarnam, als plaatsvervanger van haar echtgenoot. Bij optredens in het openbaar was zij stevast omringd door dames en raadsheren. Margaretha van York werd, wanneer Karel de Stoute afwezig was, bijgestaan door een Raad.⁴¹

³⁹ Devillers, *Naissance*, 294; ADN, B 8233; 7980, f 68-70; 7983 f 55v; 3325, 112.891; Devillers, *Cartulaire VI*, 84; AEM, Trésorerie, Receuils, 115; N.A., Gr rek 3303, f 68v.

⁴⁰ Cauchies, *Conseil*, 123-26; Damen, *Staat*, 33-39; Stein, *Staten*, 168-71.

⁴¹ Bousmar en Sommé, *Femmes*, 47; Weightman, *Margaret of York*, 107.

Ook voor Margaretha van Bourgondië gold dat zij tijdens haar huwelijk in bepaalde perioden beschikte over een raad (*'M^e et sen conseil'*).⁴² Een vorstin-weduwe had, in tegenstelling tot een getrouwde vorstin, vrijwel voortdurend raadsheren nodig. Voor Margaretha gold dat haar raad haar bijstond in allerhande zaken, met name aangaande financiën en het beheer van haar douarie. In talloze rekeningen en oorkonden wordt gerefereerd aan raadsbijeenkomsten, overleg en besluiten. Een paar voorbeelden: in 1430 was de verkoop van het Zeeuwse Sommelsdijk *'wael beraden mit onsen rade'*. Een betalingsregeling voor de eigenaren van huizen op Texel die getroffen waren door een brand in hetzelfde jaar werd getroffen *'bij goeddunken der rade'*. Ook voorwaarden in verband met inkomsten uit Vlieland waren in samenspraak met haar raad tot stand gekomen: *'na den voirwaarden die bij mijnen lieven vrouwen ende hoiren rade dair of overdragen sijn'*.⁴³

Ook in het geval van een vorstelijke weduwe lijkt er sprake te zijn geweest van een vorm van feodale verplichting. Er bestaat geen overzicht van Margaretha's raadsheren of leenmannen, maar voor sommigen van hen gold dat zij beide waren. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de aanduiding van getuigen op oorkonden die betrekking hadden op de Hollandse douarie. De namen van de mannen die als getuige optraden (*'hier over waeren'*) bij door Margaretha uitgevaardigde oorkonden worden vrijwel altijd voorafgegaan door de aanduiding *'getruwe rade ende manne'*, dan wel alleen *'mannen'* of *'lyenmannen'* (leenmannen).⁴⁴ Vooral in de conflictrijke jaren vòòr 1428 was deze band in veel gevallen gekoppeld aan partijdigheid. Sommigen van Margaretha's raadsheren en leenmannen, zoals Helmich van Doornik, Floris van Kijfhoek, Floris van Haamstede en Bartout van Assendelft behoorden tot de kerngroep van trouwe Hoekse volgelingen van Jacoba.⁴⁵ Ook een aantal van Margaretha's meest vooraanstaande Henegouwse raadsheren, zoals de heer van Steenkerke, de heer van Donstiennes, Colart van Haynin en Tristan van Montignies stonden in de periode 1424-27, tijdens het conflict met Jan van Brabant, aan de kant van Margaretha en Jacoba. Veel van deze edelmannen waren afkomstig uit domeinen die tot de Henegouwse douarie behoorden.⁴⁶ De feodale band met de vorstin-weduwe was vermoedelijk niet exclusief en sloot het bekleden van functies of ambten in dienst van de graaf of gravin niet uit.⁴⁷

Vermoedelijk was het lidmaatschap van Margaretha's raad niet geformaliseerd. Benoemingsbesluiten heb ik niet aangetroffen. Ook de vergaderfrequentie is onbekend. Afgezien van het jaarlijks afhoren van de Henegouwse rekeningen wordt in de bronnen slechts incidenteel aan specifieke bijeenkomsten gerefereerd, zoals bij een besluit over twee rosmolens die tegen betaling aan de burgers van Bleiswijk werden afgestaan. Dit was besproken tijdens een bijeenkomst van Margaretha en haar raad op slot Teilingen.⁴⁸

Dat raadsheren regelmatig optraden als gezant is al verschillende keren naar voren gekomen. Margaretha zond hen op belangrijke missies, niet alleen van Henegouwen naar

⁴² Pinchart, *Comptes*, 22. Dit betreft het afhoren van een rekening, in Le Quesnoy in mei 1414. Vermoedelijk beschikte Margaretha in deze periode over een eigen raad vanwege de aanstaande onderhandelingen met de Franse koning.

⁴³ N.A., AGH 59, f 19, 29v-30v; Gr rek 3303, f6, 52v.

⁴⁴ N.A., AGH 59.

⁴⁵ Van Gent, *Vijftien mannen*, 132. Zij werden in 1420 aangemerkt als vijand door Jan van Beieren en Jan van Brabant, op de lijst die door Margaretha werd aangevoerd (Stein, *Politiek*, 189; zie ook paragraaf 3.4).

⁴⁶ Flammang, *Partis*, 551, 562.

⁴⁷ Zie bijvoorbeeld: Damen, *Staat*, 468 (Floris van Kijfhoek).

⁴⁸ N.A., Gr Rek 3303, f 34v.

Holland en *vice versa*, maar ook naar Brussel, naar Jacoba in Engeland en naar haar zwager, de hertog van Savoie.

De elf raadsheren vormden met hun 21 knechten en 23 paarden een substantiële groep binnen de hofhouding. Er waren duidelijke onderlinge verschillen in rang: de vier meest vooraanstaande raadsheren hadden ieder drie knechten en vier paarden tot hun beschikking. Anderen hadden maar één of twee knechten en twee of drie paarden. De meeste raadsheren waren adellijk, maar de kastelein van Le Quesnoy en de generaal rentmeester van de Henegouwse douarie, die uit hoofde van hun functie optraden als raadsheer, waren dat vermoedelijk niet. Hetzelfde gold voor raadsheren met een juridische achtergrond, zoals Jacquemart Hennekart en Godfried Clauwet. De niet-edelen stonden onderaan in de hiërarchie van raadsheren. Bij hen zijn geen paarden vermeld, wel hadden zij gezamenlijk recht op vijf knechten.

Adriaan, heer van Treslong, en Gerrit van Poelgeest waren de enige Hollanders die als raadsheer deel uitmaakten van de overwegend Henegouwse hofhouding. Beiden behoorden tot het Hoekse kamp. De heer van Treslong was meesterridder. Gerrit van Poelgeest was in Margaretha's laatste levensjaren kastelein van Teilingen en bestierde als gouverneur de Hollandse douarie. Hij verbleef zeker niet voortdurend aan het hof in Le Quesnoy, maar kwam er wel met enige regelmaat. Andere Hollanders die als raadsheer worden aangeduid op oorkonden uit deze periode maakten volgens de lijst geen deel uit van de hofhouding. Waarschijnlijk traden zij wel als zodanig op wanneer Margaretha in Holland verbleef. Vermoedelijk werden vooral Hollandse raadsheren in de besluitvorming betrokken als het om het Hollandse deel van de douarie ging en Henegouwers wanneer het dat graafschap betrof. Maar er was geen strikte scheiding: Henegouwse raadsheren traden incidenteel op als getuige op oorkonden aangaande de Hollandse douarie en een enkele keer woonde een Hollandse raadsheer het jaarlijkse afhoren van de Henegouwse rekeningen bij.⁴⁹

Eerste raadsheer, meesterridder en hofmeester, jonkheren en knapen

De hoogste mannelijke functie aan het hof van een Franse vorstin was de ereridder (*chevalier d'honneur*), die fungeerde als vertrouweling en persoonlijk adviseur. De hofmeester kwam direct daarna in de hiërarchie. Hij was een soort algemeen manager van de hofhouding, die verantwoordelijk was voor de dagelijkse gang van zaken aan het hof en erop moest toezien dat het personeel zijn taken naar behoren vervulde.⁵⁰ In hofhoudingen van mannelijke vorsten was dit de hoogste functie.

De ereridder lijkt aan het Henegouws-Hollandse hof niet te hebben bestaan. Wel bestond de positie van meesterridder (*maître chevalier*), net als aan het Brabantse hof. In de herberg van Machteld van Lancaster (+1362), echtgenote van graaf Willem V, bekleedde deze de hoogste mannelijke positie. Vermoedelijk hadden meesterridder(s) en hofmeester gezamenlijk de leiding over de hofhouding. Hun onderlinge taakverdeling is onbekend.⁵¹

Aan Margaretha's hof was het net weer even anders: de belangrijkste raadsheer werd aangeduid als '*souverain conseiller*'. Deze stond de gravin-weduwe bij in al haar '*besonges et affaires*'. Normaal gesproken zal dit voornamelijk betrekking hebben gehad op bestuurlijke en administratieve zaken, maar in conflictrijke tijden behelste dit vermoedelijk ook het geven van politiek advies. In 1439 werd deze hoogste positie bekleed door de heer van Steenkerke, die in 1424-27 tot de trouwste volgelingen van Jacoba en

⁴⁹ N.A., AGH 59; ADN, B 8233.

⁵⁰ Kerkhoff, *Train*, 114.

⁵¹ De Boer e.a., *Rekeningen tesorier 1393-1396*, XLVIII; Peters, *Grafelijk leven*, 148-50; Janse, *Jacoba*, 174.

Margaretha had behoord en ten gevolge daarvan zware verliezen had geleden. Bij het beleg van Mons in 1424 behoorde hij tot de groep edelen die Jacoba tot het laatst trouw was gebleven en door de troepen van Jan van Brabant gevangen was genomen. Het vlakbij Braine-le-Comte gelegen Steenkerke werd in de oorlog verwoest.⁵² Tijdens het gedwongen verblijf in Gent in 1425 bevond hij zich in het gevolg van Margaretha. Zijn hoge positie in de hofhouding 15 jaar later had hij ongetwijfeld mede te danken aan zijn loyaliteit in die periode.

Daarnaast waren er één of meer meesterridders. In 1421 waren dit er drie, onder wie de Zeeuwse edelman Floris van Haamstede. De meesterridder in 1439, de heer van Treslong, was tweede op de lijst van raadsheren en had een eigen stal bij het kasteel van Le Quesnoy. Opmerkelijk is dat Margaretha's hofmeester, Tristan van Montignies, op de lijst pas op de zevende plaats staat, net boven de kastelein van Le Quesnoy. Anderen stonden, vermoedelijk mede op het basis van anciënniteit, hoger in de hiërarchie.⁵³

Jonkheren (*escuyers*) waren edelen die de ridderslag (nog) niet hadden ontvangen. Binnen een hofhouding vervulden zij vaak eervolle functies. Ze hielden bijvoorbeeld als hoofd van een afdeling toezicht op personeel en uitgaven. Zo beschikte Isabella van Portugal over jonkheren van de keuken en van de stal.⁵⁴ Knapen waren jonge edelen die in dienst stonden van een ridder of edelman, of zoals in dit geval van een dame.

Aan Margaretha's hof waren 13 jonkheren en vijf knapen (*escuyers pages*) verbonden. Een aantal jonkheren woonde het afhoren van de rekeningen bij, hetgeen suggereert dat ze administratieve verantwoordelijkheden hadden.⁵⁵ De voornaamste jonkheer, Raas van Blois, was voorsnijder (*trenchant*). Hij had de eervolle taak aan tafel het vlees te mogen aansnijden.

10.5 Secretarissen, klerk van de kost en boodschappers

De aanwezigheid van secretarissen, klerken en boodschappers weerspiegelde de bestuurlijke en administratieve functie van het hof. Hoewel dames van Margaretha's statuut in het algemeen leerden lezen en schrijven lieten zij het professionele schrijfwerk toch bij voorkeur over aan anderen. Isabella van Portugal beschikte in 1430 over een meester van de rekenkamer (*chambre aux deniers*), een klerk (met plaatsvervanger) en een secretaris. Ook de Henegouws-Hollandse gravinnen hadden hun eigen klerken in dienst.⁵⁶

Margaretha's diplomatieke activiteiten en het beheer van haar uitgestrekte douarie impliceerden dat er regelmatig brieven, rekeningen en oorkonden opgesteld moesten worden. Aan haar hof waren in 1439 twee secretarissen en een klerk van de kost verbonden. Deze waren vermoedelijk tweetalig, zoals aan het Henegouws-Hollandse hof gebruikelijk was.⁵⁷ Toch lijkt het er op dat Margaretha meestal twee secretarissen in dienst had, één uit Henegouwen en één uit Holland (zie Tabel 10.1). Dit hing waarschijnlijk samen met het grotendeels gescheiden beheer van het Hollandse en het Henegouwse deel van de douarie. Bij het jaarlijks afhoren van de Henegouwse rekeningen was bijvoorbeeld alleen de Henegouwse secretaris aanwezig.⁵⁸

⁵² Dury, *Steenkerque*, 123-24; Flammang, *Partis*, 547.

⁵³ ADN, B 7979, f 41, 54; B 9096, f 24-27.

⁵⁴ Marti, *Karl der Kühne*, 215; Sommé, *Isabelle*, 227-28.

⁵⁵ ADN, B 8233.

⁵⁶ Weightman, *Margaret of York*, 189-90; Sommé, *Isabelle*, 229; Van Riemsdijk, *Tresorie*, 40-62.

⁵⁷ Vale, *Court*, 291.

⁵⁸ N.A., AGH 59; ADN, B 7980, 8233.

De Hollandse secretaris wordt op de lijst als eerste genoemd, maar had opmerkelijk genoeg geen recht op een knecht of paard, in tegenstelling tot zijn Henegouwse collega. De klerk van de kost, die de dagelijkse uitgaven voor de hofhouding administreerde, had alleen de beschikking over een knecht. Sinds 1431 oefende Gerard IJsbrandszn, vermoedelijk een Hollander, deze functie uit.⁵⁹

Beide boodschappers die aan Margaretha's hof verbonden waren beschikten over een paard. In 1401 schonk Margaretha aan één van haar boodschappers een zadel en paardentuig, bekleed met een tweekleurige stof, waardoor deze wellicht herkenbaar was als lid van haar hofhouding.⁶⁰

Sassignies	1404-05		
Heer Thieris le Monniers	1418-25	Filip Engelbrechtszn ⁶¹	1421
Gille le Fèvre	1425-27	Jan van Goch	1423
Henry le Fèvre	1427-39	Daniel van Nieuwaal	1432-39

Tabel 10.1: Secretarissen in dienst van Margaretha van Bourgondië.

*De aangegeven periodes zijn in diverse bronnen aangetroffen jaren waarin iemand als secretaris van Margaretha wordt aangeduid.*⁶²

10.6 Kamer

Een kamerling of kamerheer was iemand die toegang had tot de persoonlijke vertrekken van de vorst. Het kon gaan om bedienden die zich bezighielden met praktische zaken, zoals de inrichting van de kamer. Maar ook hoogadellijke personen die het voorrecht genoten in de nabijheid van de vorst te mogen verkeren werden als '*chambellan*' aangeduid. In dat geval ging het om een eervolle vertrouwensfunctie met een hoog aanzien, vaak zonder duidelijke functieomschrijving.⁶³

Vaak wordt aangenomen dat het vrouwenkwartier niet toegankelijk was voor mannen, maar of dit ook aan het Henegouws-Hollandse hof zo was is onbekend.⁶⁴ De aanwezigheid van kamerlingen lijkt me wat dit betreft veelzeggend. Isabella van Portugal beschikte weliswaar niet over kamerheren,⁶⁵ maar wel over kamerknechten. Margaretha van York had wel de beschikking over kamerheren.⁶⁶ Ook aan het Henegouws-Hollandse hof was het gebruikelijk dat de gravin mannelijke kamerdienaren in dienst had. Gravin Machteld van Lancaster had in 1354 een meesterkamerling, die zelf weer beschikte over twee personen en twee knechten. Ook Jacoba had mannelijke kamerlingen in dienst.⁶⁷

De samenstelling van het aan de kamer verbonden personeel van verschillende vorstinnen kwam in grote lijnen overeen, maar er waren ook veel individuele verschillen,

⁵⁹ Van 1416-25 was Sandrart de Quartes Margaretha's klerk van de kost (ADN B 3325, 112.886, 890, 891, 893; 8233; 7979-7983; Finot, *Inventaire*, 197-98).

⁶⁰ Devillers, *Guerre*, 209. Om welke kleuren het ging staat niet vermeld.

⁶¹ Jan van Goch en Filips Engelbrechtszn waren sinds 1405 als klerk aan het grafelijk hof verbonden. Jan van Goch was ook als secretaris in dienst van Jacoba (Van Riemsdijk, *Tresorie*, 227-28; Damen, *Staat*, 243; Van Egmond, *Opgetekend*, 249).

⁶² ADN, B 3373, 113.502; 7979, 7980, 7983, 8233; N.A., AGH 59, f 20v-21, 40v-41v, 68r-v, 70v-71r; Gr rek 3303, f 55v; *Part Cur II*, 339; Devillers, *Guerre*, 211.

⁶³ Janse, *Ridderschap*, 359-60.

⁶⁴ Janse, *Bedden*, 39.

⁶⁵ Kruse vindt dit begrijpelijk, maar laat in het midden waarom (Kruse, *Hof*, p. 69 nt. 53).

⁶⁶ Weightman, *Margaret of York*, 29, 47, 97, 115.

⁶⁷ Peters, *Grafelijk Leven*, 150; Devillers, *Naissance*, 301.

wellicht omdat dit het meest persoonlijke deel van de hofhouding was. Lijfartsen en het garderobepersoneel, dat zorgdroeg voor kleding en schoeisel, hoorden bij de kamer, en hadden hiertoe om begrijpelijke redenen ook toegang. Zoals de meeste middeleeuwse vorsten had ook Margaretha een eigen arts, een universitair opgeleide *medechin*, meester Jean Chevalier, die over haar gezondheid en die van haar hovelingen waakte.⁶⁸

De zeven kamerlingen die op de lijst staan waren geen hoogadellijke personen.⁶⁹ Op Jan van Wargny na (vermoedelijk een bastaard) waren ze waarschijnlijk helemaal niet van adellijke komaf. De voornaamste van hen, Martin Brulet, was tevens meester van de kleermakerij (*taillerie*). Drie anderen waren respectievelijk meesterknecht van de kleermakerij, bontbewerker en kamerknecht. In totaal waren vijf personen verantwoordelijk voor het maken en verzorgen van kleding. Naast de genoemde kleermakers waren dit twee medewerkers van de garderobe. Eén van hen, Johan Aelbrecht, wordt in een document uit 1421 aangeduid als kamerling. Ook was er een kamerling die wordt aangeduid als tesorier (*'le massart'*). Vermoedelijk waakte hij over Margaretha's kostbaarheden. Dit was een eervolle functie, maar voor het overige lijken haar kamerlingen zich toch vooral met praktische zaken te hebben beziggehouden, zoals haar garderobe en de inrichting van haar persoonlijke vertrekken. Of ze daarnaast ook een ceremoniële functie hadden is onbekend.⁷⁰ De vertaling met 'kamerling' lijkt daarom in dit geval passender dan 'kamerheer'.

Bepaalde mannelijke leden van de hofhouding hadden dus vanwege hun functie wel degelijk toegang tot de vertrekken van de vorstin.⁷¹ In het geval van Margaretha gold dit ook voor ene Jakob, die verantwoordelijk was voor het brengen van hout naar de kamer van mevrouw.⁷² Dergelijke functionarissen mochten vermoedelijk alleen op bepaalde tijden naar binnen. De toegang werd bewaakt door kamerdeurwaarders (*huissiers de cambre*), die veiligheid en privacy van de vorstin moesten garanderen. Het kamerdeurwaarderschap was een erefunctie, die door leden van de Henegouwse adel werd vervuld. Vermoedelijk voerden de twee knechten die zij gezamenlijk tot hun beschikking hadden dit werk in de praktijk meestal uit.

10.7 Paneterie, bottelarij en keuken

In het vorige hoofdstuk is al naar voren gekomen dat dagelijks een indrukwekkende hoeveelheid voedsel voor de hofhouding werd bereid. In totaal waren zeventien personen verantwoordelijk voor de voedselvoorziening in bakkerij (*paneterie*), schenkerij (*bottelarij*) en keuken, knechten meegerekend. Zowel aan de bakkerij als aan de schenkerij waren drie personen verbonden. De meesterbakker had een knecht met paard tot zijn beschikking en de belangrijkste schenker beschikte over twee paarden.⁷³ In Margaretha's keuken werkten zes koks, van wie de belangrijkste over een paard beschikte.

⁶⁸ Zijn naam suggereert dat hij een familielid was van de Jean Chevalier die in 1426 veroordeeld werd voor spionage in opdracht van Margaretha, zie paragraaf 5.4 De naamsovereenkomst kan uiteraard op toeval berusten.

⁶⁹ In Franstalige bronnen wordt soms dezelfde persoon aangeduid met *'cambrelan'* dan wel *'valet de chambre'* (bijv: ADN, B 7980, f 58, 59v).

⁷⁰ ADN, B 7980, f 58 f,v, 59v.

⁷¹ Een afbeelding van Margaretha van York suggereert dit ook (De Hemptinne, *Cour de Malines*, 18-19).

⁷² ADN, B 7983, f 9.

⁷³ Mogelijk is deze positie te vergelijken met de traditionele ceremoniële functie van schenker (Janse, *Ridderschap*, 358).

Daarnaast waren er drie ‘*sommeliers*’, die gewoonlijk verantwoordelijk waren voor de inhoud van voorraadkast en wijnkelder, en voor servies en linnengoed.

10.8 Paarden

Paarden dienden, al dan niet voor een wagen gespannen, als vervoermiddel, maar waren ook een statussymbool. Speciaal daartoe getrainde strijdpaarden dienden voor deelname aan oorlogen of toernooien. De *écurie* was één van de grootste afdelingen van het Bourgondische hof. Aan die van Filips de Goede waren in 1430 58 personen verbonden, aan die van zijn echtgenote 28.⁷⁴

Hiermee vergeleken waren Margaretha's paardenstallen bescheiden: volgens de hoflijst waren tien leden van de hofhouding verbonden aan de paardenstallen. De hoeveelheid personeel lijkt niet overdreven in relatie tot het aantal paarden. Naast de 51 paarden die toebehoorden aan leden van de hofhouding bezat Margaretha 14 eigen paarden.⁷⁵ Paarden van gasten kwamen daar nog bij.

Aan het hoofd stond de stalmeester (*maréchal*), meester Pieter, die werd bijgestaan door Willem Gilleszn. Verder waren er vier stalknechten, en twee personen die zelf over een knecht beschikten, en die vermoedelijk voor de strijdpaarden (*destriers*) zorgden.⁷⁶ Margaretha's echtgenoot zal, gezien zijn voorliefde voor toernooien en veelvuldige oorlogvoering, regelmatig van dergelijke paarden gebruik hebben gemaakt. Waarom zij er zelf, ook toen hij nog leefde, over beschikte is onduidelijk. Wellicht stelde zij deze getrainde dieren bij gelegenheid ter beschikking van ridders uit haar entourage. Het kan gaan om een statussymbool, een liefhebberij, of beide. Tijdens haar weduwschap hield zij de strijdpaarden en de bijbehorende uitrusting (*harnas*) vermoedelijk ook beschikbaar voor defensieve doeleinden. Zelf reed ze waarschijnlijk op een ‘*haquenée*’, een damespaard.

10.9 Jacht

*‘... die dag en de vijf daarop volgende kwamen haar brakeniers en meutes honden langs ons klooster ...’*⁷⁷

De jacht was een geliefd vorstelijk tijdverdrijf. Dames waren niet alleen passieve toeschouwers, maar ook beoefenaars van de jacht, een bezigheid die aanzien gaf en tegelijkertijd ontspanning bood. Er bestonden twee jachtvormen: de lange jacht of klopjacht, met honden, en de jacht met valken, in open terrein. Er zijn legio voorbeelden van vorstinnen met een voorliefde voor de jacht, onder wie Margaretha van York en Maria van Bourgondië. Toch maakten jachthondenverzorgers en valkeniers niet altijd deel uit van de hofhouding van vorstelijke dames.⁷⁸

Margaretha van Bourgondië was haar leven lang een liefhebster van de jacht. Het vlakbij Le Quesnoy gelegen woud van Mormal was één van de grootste jachtgebieden van

⁷⁴ Sommé, *Isabelle*, 233.

⁷⁵ ADN B 3326, 112.896.

⁷⁶ De eerste van hen, Siebrecht, was in 1422 knecht van de strijdpaarden (*‘diestriers’*, ADN, B 3326, 112.896, f 3; 7980, f 9v-10; 7983, f 9v). Van Margaretha's strijdpaarden en hun verzorgers is al in 1416 sprake: *‘Piètre, Colart, Meurant et Colon, wardes des destriers de Madame ...’* (ADN, B 3326, 112.886; Finot, *Inventaire*, 197).

⁷⁷ *‘... la comtesse Marguerite ... laquelle revenoit de la chasse, car ses braconniers et ses meutes de chiens passèrent, le même jour et les cinq suivants, par nostre monastère’*. Een pagina verder is sprake van *‘ses fréquentes parties de chasse’*. De passages hebben betrekking 1432-33 (*Ann St-Ghislain*, 559-60).

⁷⁸ Armstrong, *Golden Age*, 72; Duindam, *Dynasties*, 164; Fietze, *Jagd*, 135-43; Kruse en Paravicini, *Hofordnungen*, 72, 73; Bij Isabelle van Portugal, Margaretha van Oostenrijk en Maria van Hongarije staan jachthondenverzorgers en valkeniers niet vermeld (Sommé, *Isabelle*, 227-29; Kerkhoff, *Train*, 119-21). Uit het testament van Jacoba van Beieren blijkt dat zij wél een aantal valkeniers in dienst had (*Rek. test.*, 227-28).

het graafschap. Ze jaagde ook regelmatig in het bos van Vicoigne, ten noord-westen van Valenciennes, en in de buurt van de abdij van Saint-Ghislain, bij Mons. In het begin van de vijftiende eeuw waren er in Henegouwen vier vorstelijke jagerijen, waaronder de hare. Toen Filips de Goede in 1431 Henegouwen bezocht bracht hij zijn eigen jachtpersoneel mee, maar hij betaalde ook een vergoeding aan de jagers van zijn tante.⁷⁹

Jonkheer Bernard Donneron, die voorheen in dienst was geweest van Willem VI, was gedurende vele jaren Margaretha's jachtmeester. Hij bekleedde eveneens de positie van kamerdeurwaarder, een teken dat hij in hoog aanzien stond. Hij was geen Henegouws edelman, maar 'een vreemdeling van ver weg'.⁸⁰

Afgaande op het aantal in 1422 aangeschafte halsbanden bezat Margaretha tenminste 24 jachthonden, tien grote en veertien kleine. In 1440 liet zij een Hollandse slotenmaker zelfs vier dozijn halsbanden voor haar honden maken: '*Betaelt Jan die slotemaker voir iii dosijn halsbanden die Jan van der Ponten hem beval te maken voir mijnre genadigen vrouwen honden*'. De belangrijkste van de vier jachthondenverzorgers, Colenaar, werd ook wel als jager of jachtmeester aangeduid. Hij jaagde voor Margaretha op everzwijnen in het bos van Vicoigne en was verantwoordelijk voor het voeden, leiden en bewaken van de honden.⁸¹

Hoewel een valkenier op de lijst ontbreekt jaagde Margaretha wel degelijk ook met roofvogels. Bij het kasteel in Le Quesnoy was een *fauconnerie*, waar vogels voor de jacht werden gehouden. In 1424 kreeg ze twee valken kado van haar toenmalige schoonzoon, Humphrey van Gloucester.⁸²

10.10 Diverse dienaren

Sommige functionarissen waren niet duidelijk aan een bepaalde afdeling gekoppeld, zoals twee portiers, die de algemene toegang tot het kasteel bewaakten, en twee toortsdragers. Ook waren er twee deurwaarders voor de zaal, de algemene ruimte waar werd gegeten en gasten werden ontvangen (*huissiers de salle*). Ze worden op de lijst samen met de kwartiermaker (*fourier*) genoemd. Deze was verantwoordelijk voor het onderbrengen van gasten en voor de logistiek wanneer het hof op reis ging.

Een zestal personen is opgenomen onder de noemer 'diverse dienaren' (*Comunes gens*). Dit is inderdaad een zeer divers gezelschap, waartoe de hofnar behoort, '*Heurmen le sot*', maar ook 'de vrouw van Lodewijk de Moor'. Deze Lodewijk was zaaldeurwaarder van Jan van Touraine geweest. Aan Margaretha's hof was hij onder andere toorstdrager. Hij ontving hofkleding en een salaris.⁸³ Zelf wordt hij in 1439 niet meer genoemd, maar zijn weduwe, Maigne Portier, staat nog wel op de lijst. Haar functie ontbreekt, maar enkele jaren na Margaretha's overlijden, in 1445, was zij verantwoordelijk voor de verzorging van tuinen,

⁷⁹ ADN, B 7980, f 60; Niedermann, *Jagdwesen*, 124, 243, 215-16.

⁸⁰ '*estrangier et de région lointaine*'. Na Margaretha's dood werd hij lid van de hofhouding van Filips de Goede, maar vanwege zijn gevorderde leeftijd mocht hij in Le Quesnoy blijven (Niedermann, *Jagdwesen*, 124; *Prosopographia Curiae Burgundica*, ID nr. 1051).

⁸¹ ADN, B 7980, f 62; 7983, f 55 r,v; N.A., Gr rek 3303, f 58v.

⁸² '*quant madame va voler*' (ADN, B 7980, f 62); ADN, B 9096, f 26v; Salamagne, *Le Quesnoy*, 128; Devillers, *Cartulaire VI*, 81.

⁸³ Het verblijf van een Moor aan het hof was niet ongebruikelijk, ook Filips de Stoute en Lodewijk van Male hadden er één of meerdere in dienst. In 1416 kwam een andere Moor, genaamd Jan, mee met de luipaard die de koning van Cyprus aan Jan van Touraine schonk (ADN, B 7979, f 54v-55; 7980, f 60v, 61v; 7982, f 54; 7983, f 11; 1189, 15.571, f 5; Devillers, *Naissance*, 480, 486, 488; Nys, *Poils et plumes*, 128, 147; Prost, *Inventaires 1*, 112, nt.6).

herten en dromedarissen in het grote park dat bij het kasteel van Le Quesnoy hoorde en waar allerlei dieren werden gehouden.⁸⁴

Wouter van de voorraadschuur (*Watter du grenier*) en Jan van de tuin (*Jehan du jardin*) deden wat hun naam al doet vermoeden. De eerste beheerde de voorraden en de tweede hield zich bezig met de tuin.⁸⁵ De '*sergant des coruwees*' hield toezicht op de uitvoering van aan de heer (in dit geval: dame) verplichte diensten (*corvéés*), zoals de levering van haver, graan en hooi aan de hofhouding in Le Quesnoy en het vervoer van bagage en wild tijdens jachtpartijen.⁸⁶ Tenslotte maakt een persoon van adellijke komaf deel uit van deze groep, Josse van Monchaux. Mogelijk is dit een (bastaard)zoon van Gwyne van Monchaux, die in de periode 1415-22 raadsheer en meesterridder van Margaretha was.

10.11 Een wapenkoning en een heraut

Herauten en wapenkoningen waren experts in het herkennen van de wapenschilden die ridders droegen tijdens veldtochten en toernooien. Zij vervulden een ceremoniële functie bij belangrijke gebeurtenissen aan het hof en traden op als gezant of bemiddelaar. Sinds de tweede helft van de dertiende eeuw hadden herauten vaak een vaste positie aan vorstelijke hoven. Ze droegen veelal de naam van een gebied waar de vorst over heerste. Een bekend voorbeeld is Heraut Beieren, die enige tijd in dienst was bij Margaretha's echtgenoot Willem VI, evenals Heraut Henegouwen. Aan het Henegouws-Hollandse hof waren rond 1400 ook herauten van Friesland en Holland verbonden. Hun aanwezigheid droeg bij aan de status van de vorst.⁸⁷

Veelal wordt aangenomen dat herauten en wapenkoningen niet bij dameshoven hoorden, vermoedelijk omdat dames normaal gesproken geen oorlog voerden of toernooien organiseerden. Aan de hoven van Isabella van Portugal, Margaretha van Oostenrijk en Maria van Hongarije was inderdaad geen vaste heraut verbonden. Ook voor het hertogdom Gelre gold dat herauten gewoonlijk bij de landsheer in dienst waren, en niet bij diens echtgenote. Maar ook op deze regel waren uitzonderingen. Tijdgenotes van Margaretha, onder wie haar naamgenote, de oudste dochter van Jan zonder Vrees, hadden wel degelijk herauten in dienst die het embleem of devies van hun vorstin droegen.⁸⁸

Er zijn geen indicaties dat Margaretha een vaste heraut in dienst had, maar in haar gevolg bevonden zich op verschillende momenten wel herauten die tijdelijk aan haar hof verbleven. In 1414, ten tijde van de onderhandelingen voorafgaand aan de vrede van Atrecht, werden zij en haar broer Antoon vergezeld door meerdere herauten, en gedurende Jacoba's verblijf in Engeland was de wapenkoning van Ponthieu aan haar hof verbonden.⁸⁹

De hoflijst van 1439 vermeldt een wapenkoning en een heraut, respectievelijk aangeduid als '*Le roy de Haynin*' en '*Oranges*'. De eerste was een heraut van de hoogste

⁸⁴ Arnould, *Estimation*, 183; Nys, *Poils et plumes*, 149-50.

⁸⁵ ADN B 7979, f 53; 7980, f 58.

⁸⁶ ADN, B 7979, f 38; 7983, f 33v; *Ann St-Ghislain*, 547.

⁸⁷ Van Anrooij, *Spiegel*, 1-55; Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 231-32; Janse, *Grenzen*, 106; Janse, *Toernooicultuur*, 160.

⁸⁸ Sommé, *Isabelle*, 227-29; Kerkhoff, *Train*, 119-21; Nijsten, *Hof Gelre*, 287; Hablot, *Devise*, 174. Margaretha's jongere naamgenote was hertogin van Guyenne (+1442).

⁸⁹ Zoete, *Handelingen Vlaanderen 2*, 854; *Part Cur I*, 62. Het graafschap Ponthieu was Jacoba's weduwgoed uit haar eerste huwelijk (Janse, *Jacoba*, 196).

categorie, de wapenkoning van Henegouwen.⁹⁰ In de jaren veertig van de vijftiende eeuw was aan het hof van de eigenlijke vorst, Filips de Goede, geen wapenkoning van Henegouwen verbonden. Wel bevond deze zich op belangrijke momenten in zijn gevolg.⁹¹ Vermoedelijk verbleef de Henegouwse wapenkoning in deze periode aan Margaretha's hof, en werd hij op belangrijke momenten door de hertog 'ingehuurd', zoals vaker voorkwam.⁹² De laatste persoon op de lijst, die alleen maar wordt aangeduid als '*Oranges*' was vrijwel zeker een heraut. Deze was oorspronkelijk verbonden aan het hof van de prins van Oranje, Lodewijk II van Chalon-Arlay, die als legeraanvoerder in dienst was van van Filips de Goede. Ook heraut Oranje bevond zich op belangrijke momenten in het gevolg van de Bourgondische hertog.⁹³ Hij trad diverse malen op als diens gezant in Henegouwen, en kwam zo met Margaretha in contact. In 1425 stuurde de hertog hem naar Mons om naar haar gezondheid te informeren.⁹⁴ Hoe en waarom hij een (tijdelijke) overstap naar haar gevolg maakte is onbekend. De aanwezigheid van een wapenkoning en een heraut aan haar hof onderstreept het belang dat Margaretha tot in haar laatste levensjaren hechtte aan haar vorstelijke status.

Conclusie

Margaretha van Bourgondië koos als vorstelijke weduwe niet voor een soberder levensstijl. In de laatste jaren van haar leven beschikte zij over een aanzienlijke entourage, met alle toeters en bellen die een laatmiddeleeuwse vorstelijke hofhouding kenmerkten. Afgaand op een document dat betrekking heeft op het jaar 1439 bestond de hofhouding op dat moment uit een 160-tal personen, inclusief de vorstin zelf, en inclusief knechten. Ongeveer 12% van de leden van de hofhouding was vrouw, een gangbaar percentage. De samenstelling van Margaretha's hofhouding kwam in grote lijnen overeen met die van vorstelijke tijdgenoten. Een dergelijke hofhouding weerspiegelde niet alleen de status van de vorstin maar faciliteerde ook het bestuur van een omvangrijke douarie en deelname aan het internationale diplomatieke verkeer.

⁹⁰ Deze '*roy de Haynin*' staat ook vermeld onder de kamerlingen, maar is daar doorgehaald (ADN B 3373, 113.502).

⁹¹ Zoals tijdens het feest van de Orde van het Gulden Vlies in Lille in 1431 en bij de onderhandelingen van Atrecht in 1435 (Le Fèvre, *Chronique II*, CLXXV, 205; Chartier, *Chronique I*, 206). Volgens een rekening van de stad Mons was er vanaf 1431 een nieuwe '*roy de Haynnau*'. Onduidelijk is aan wiens hof deze verbonden was (*Part Cur II*, 334). Pas in 1456, tijdens het feest van de Orde van het Gulden Vlies in Den Haag, benoemde de hertog een eigen wapenkoning Henegouwen, die lid werd van zijn hofhouding (Kruse en Paravicini, *Hofordnungen*, 125, 187, 310, 417).

⁹² Het inhuren van herauten van elders was niet ongebruikelijk (Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 232). Een andere mogelijkheid is dat het hier gaat om de speelliedenkoning van Henegouwen, de *roy des ménestrels de Hainaut*, die in dienst was bij Willem VI en na diens dood een pensioen ontving. Hij overleed in 1444 (Devillers, *Cartulaire IV*, 325).

⁹³ Le Fèvre, *Chronique II*, CLXXV, 205; Chartier, *Chronique I*, 206.

⁹⁴ Met dank aan professor Torsten Hiltmann (Universiteit Münster), die zo vriendelijk was om informatie over de '*Roy de Hainaut*' en '*héraut Oranges*' uit de 'Heraudica database' aan mij beschikbaar te stellen. Enkele jaren na Margaretha's overlijden ontving een Gabriel Morel, die '*Orenge*' werd genoemd, van Filips de Goede een jaarlijks bedrag voor het openen en sluiten van de poorten van het kasteel van le Quesnoy. Als dit dezelfde persoon is ging het wellicht om een vorm van pensionering (Arnould, *Estimation*, 183).

